

INTRODUCTION, або IQ 86

Земля — центр Всесвіту.

Сонце і зорі обертаються навколо неї.

Джордж Орвелл «1984»

Реактор, що вибухнув на ЧАЕС 86-го року, знаходиться за 86 кілометрів від межі міста Києва — міської смуги столиці України. Того року смертельна небезпека знайшла своє пристановисько ледь не під боком півтора мільйонного міста. Правду — що передувало лиху — не дізнатися ніколи. Як і правду про народження війн. Бо дуже багато сили і дій причетні до сього дійства. Ця таїна, що народжує війни і рукотворне лихо, як тривкий запит, буде існувати стільки, скільки це цікавитиме людей. Різних. Насамперед людей, які були в епіцентрі дій, а опісля — і протидій. З часом їх стає менше. А час, що перевтілюється в спомин, награв свою мелодію, саме ту, що породжує нове знання про минуле. В преамбулі одного із чинних документів ЮНЕСКО зазначено, що війни попервах народжуються в мозку людини, а вже потім життя перетворює ті думки на дійсність — в полум'я і кров. Мешканці міста Чорнобиль, працівники атомної станції, ліквідатори аварії на ЧАЕС, згадували своє життя до

26-го квітня 1986 року зі смутком за минулим, називаючи те минуле не інакше як «до війни». Час обертає «сьогодні» на історію. Сучасність народжує питання, час воліє надавати відповіді на них. На відстані краще видно загальний обрис, але не так виразно вимальовуються деталі. Але ці «деталі» у викладі відносно 86-го року — то люди.

Зважаючи на течії та глибину, то по краплині води можна дізнатися про солоність всього океану. Різні погляди і тлумачення дійства весни-літа 86-го мають різні наслідки в уяві людей, тому існує така собі різна «солоність» стосовно причин катастрофи у Чорнобилі, як і неоднозначні відповіді на численні запитання. Певно, остаточна загроза від Чорнобиля минеться десь за півтора мільйона років, бо то кінцевий термін розпаду радіаційної навали. Півторамільйонний Київ-86, півтора мільйона років — чекати лишилось недовго... Краплини інформації, що просочувалися крізь мовчазну завісу, як і ненадруковані слова про Чорнобиль 86-го року в засобах масової інформації влади, показали світові блиск і драпіжність величної держави, обертаючи невідому реальність в чутки і поголоси вже щодо самої влади. А саме: що вміє, а головне — чого варта.

За Окуджавою, *«каждый пишет как он дышит»*, то країна-86 дихала суто притаманним Країні Рад життям. Три складові того життя: умовне, реальне, міфічне — віддзеркалювались на радіо, телебаченні, в газетах різного рівня — від

«Правди» або журналу «Агітатор» російською за передплатною ціною у десять копійок на місяць до заводської багатотиражки. Реальність життя кожен відчував на собі і по-своєму, як і умовну покору долі, що склалася у кожного своя. У 1986-му країні судилося пережити Чорнобиль. Країні, але ж то в першу чергу — людям. Українські журналісти та телевізійники мало не з першого дня трагедії рушили до зони лиха. Через кордони наявні, бо умовна лінія на військових мапах, що окреслювала 30-кілометрову зону відчуження, існувала досить реально і охоронялася як годиться. Але проблеми із перебуванням українських журналістів там у той чи інший спосіб завжди вирішувалися на користь правди. Чого не можна сказати щодо цензурних перепон. Отже, не диво, що найперший друк стосовно ядерної катастрофи побачив світ у Швеції, Британії та Америці. Англійська «Guardian»: *«із джерел нам стало відомо, що у відомстві розвідки у Вашингтоні є серйозні побоювання щодо того, що саме зафіксували їх супутники-шпигуни. Деякі посадові особи Сполучених Штатів стверджують про хімічний вибух, що вщент зруйнував стелю реактора. Що дійсно жахає — то непізнаність того, що скоїлось насправді. Адже, за нашими висновками, руйнації значно серйозніше за ті, про що сповіщають Совети».*

Саме так: «...про що сповіщають Совети». Це число «Guardian» від 30 квітня. Нічого дивного. Бо за два дні по аварії — 28-го квітня — офіційне радянське телеграфне агентство

ІТАР-ТАРС повідомило світ про аварію на ЧАЕС. Та інформація була призначена суто для зовнішнього використання, виключно для західних ЗМІ. Для внутрішнього ужитку радянська «Правда» 27-го розповіла про ленінський суботник у країні, що відбувся тиждень перед тим.

На Алясці у викладі «Anchorage Daily News» 29 квітня пролунало: *«Радіація поширена вже на 750 миль»*. І на додачу припущення про те, що в разі якщо вітер дмухне у бік Північної Америки, то першим на його шляху стане саме їхній штат. 30 квітня в газеті «Kentucky New Era» було опублікована стаття «Чорнобильська катастрофа підігріла ядерні суперечки», в якій показано, що у реактора на ЧАЕС відсутня захисна оболонка, і додано графічну схему його устрою.

На сполох забили в Америці та Європі. В Штатах нервували, бо на Кубі АЕС монтували радянські інженери. В Європі знаходили наслідки радіаційного забруднення у молоці і в рибі зі скандинавських країн. Ще 30 квітня у нью-йоркському часописі «N.Y. Long Island» з'явилось припущення, що оскільки наразі напрям вітру змінився, то чорнобильська радіація розпошиться територією Польщі та Центральної Європи. Канадійська «Montreal Gazette»: *«Чорнобиль може вбити 2000 люду впродовж двох місяців, а ще 20 тисяч пізніше»*. Радянська «Правда», а вкупі з нею і всесоюзний «Труд» спромogliся торкнутися теми Чорнобиля в коротеньких інформаційних повідомленнях лише 4-го

травня. Все ж таки, ніде правди діти, за два дні (6-го травня) у номері тієї ж «Правди» було надруковано повноцінний репортаж із зони ЧАЕС. Його назва: «Станція і навколо неї». Із того репортажу читачу, навіть уважному, що звик прочитувати радянську пресу «між рядками», не стало зрозуміло, що ж таки сталося на станції і яка реальна ситуація навколо неї. А найперший сповістив світові про ядерну реальність уряд Швеції — через інформаційне агентство «*Tidningarnas Telerambyga*», — що радіація походить десь «*із сходу від нас та Фінляндії*».

Найперша в світі професійна телевізійна група була у Чорнобилі 2-го травня 1986 року, відзнятому матеріалі замість ефіру судилося побувати лише на полиці зачиненого сейфу. То була група українських телевізійників. Сейф теж був українським, проте — в радянській державі. А найперший телевізійний репортаж із зони лиха побачив світ 12 травня 86-го, у день, коли за збігом обставин була запроваджена заборона на імпорту продукції з Радянського Союзу і ще п'яти країн Радянського блоку та Югославії. Автори репортажу — оператор і журналіст Українських телевізійних новин. Так почала з'являтися критична маса інформаційної облоги супроти безмовної захисної оболонки замовчування правди.

А можливо, секрет замовчування правди значно простіший? У такий спосіб, замовчуючи, напрочуд легко зняти із себе провину за те, що скоїлось. А тут, — от прикрість, — українські

телевізійники! Зі своїми камерами та запитаннями. Насправді їм, телевізійникам, не показували якихось там утаємничених об'єктів, таємних наказів, не розповідали детально про причини, що призвели до лиха. Справжній стан справ із ситуацією на ЧАЕС ретельно приховувався. Так, цілком реальна можливість вибуху на станції і страшенних від того руйнувань насунула 27 травня, коли трапилася нова пожежа, що, вірогідно, могла перекинутися на неушкоджений енергоблок за номером три. Масштаби руйнувань тоді б вразили не тільки Київ, а й усю Європу. Загроза нового вибуху, а значить, і нового викиду шаленої за кількістю радіації, існувала ще два місяці поспіль.

Але інформації, начебто й загальної, ті телевізійники назбирали стільки, що досить швидко склалася правдива картина подій. Подій боротьби із наслідками. Мужні люди робили свою небезпечну роботу з ліквідації наслідків аварії на атомній станції; журналісти, оператори, інженери УТ були поруч із ними. Бо так робили і свою справу. Годі казати про таємницю вибуху на 4-му енергоблоці, якщо навіть індивідуальні дані про накопичення конкретною людиною певної дози радіації були засекречені. Разом із тим на телевізійних каналах та на радіо безупинно лунали іронічні зауваження щодо радіофобії у населення. Радіофобії масової. Виглядало, що ось так самі собі нарobili «лихо із розуму». А сахатися темряви чи чогось невідомого вчили ще зі шкільного піонерського

віку. Бо то сором. Боротьбу із радіофобією розпочали за прямою вказівкою із ЦК КПУ. Навіть зібрали журналістів комбінату «Радянська Україна», які, за визначенням, мали протидіяти західним маніпуляторам від преси та впроваджувати ідеї та інформаційну політику ЦК КПРС в маси. Бо впровадити ті ідеї у життя якось не вдавалося. Прибули «старші» товариші з Москви із редакції газети «Правда». На чолі з її редактором, який пояснив, як саме українським фахівцям треба висвітлювати події і ситуацію, що склалося у Чорнобилі. Головна теза — не панікувати, боротися із радіофобією, що насунулась на мізки українців, донести до них те, що Партія, а вона, за Конституцією СРСР, є керуюча та рушійна сила радянського суспільства і персоніфікує собою владу, піклується про пересічний люд, а для того про Чорнобиль бажано не писати взагалі. Нічого. Окрім того, на що вкаже влада: все контролюється, загроз, а тому і приводу для занепокоєння немає. Писати треба про імперіалістичну загрозу та трудовий поступ у майбутнє величній державі. І у такий спосіб про Чорнобиль на шпальтах газет треба забути. Отак просто — втлумачити люду: «забудь». За будь-яких умов.

Проте не так писалося та знімалося, як сказалося. Вперше партійні боси отримали гідну відсіч на рідних теренах — на ідеологічному ґрунті. Гласність, крихти якої будуть офіційно дозволені за кілька років по тому, по суті, розпочалась у 86-му, з Чорнобиля.

У 86-му українські журналісти і телевізійники розпочали штурм ідеологічної цитаделі замовчування правди. На всіх рівнях.

Відомо, що відповідальність вимагає персоналізації. Тому колективний розум Партії не міг дозволити будь-кому плюндрувати чесне ім'я влади. Для того, щоб критична маса інформації не призвела до нуклеарного вибуху у суспільстві, правда про Чорнобиль мала бути похована під нашаруванням чуток і версій. Вони мали присмак науковості та фантастичної незграбності водночас — від детального опису неконтрольованого спурту потужності, що призвів до термічного вибуху, до дії чужинців із НЛО. Досить вдалою була вкинута в суспільство версія про користь впливу малих доз радіації на людину. Хтось десь колись щось чув про те, що десь там, за Великою Солоною Водою, мільярде-ри зі Штатів, які понад усе, окрім як занастити Радянську державу і пригнічувати робочий люд у всьому світі, опікуються своїм здоров'ям і тому купують собі землю і будують маєтки саме там, де існує незначний радіаційний фон, що не набагато перевищує природній. І там проводять тиждень—два на рік, загоряючи на трохи радіаційному пісочку в радіаційній кулазі, бо так напрочуд корисно, і у такий-от спосіб активізують захисні сили свого організму до протидії хворобам задля довгого безхмарного життя. А в місцинах, де фон завжди був дещо вищий, часто-густо народжуються генії. Наприклад, у Моринцях, де народився Шевченко. Так Тарас

Григорович знадобився радянській владі. Серйозні часописи підхопили наукові роздуми про те, що навіть людство утворилося завдяки дії радіації, бо найперша людина як вид з'явилася саме завдяки підвищеному радіаційному фонові десь там у африканських чагарях. Таку думку напрочуд легко було поширити в атеїстичному суспільстві. Хоч насправді, а про це багато хто подейкував, прискіпчиві «органи» робили свою справу щодо розслідування терористичного задуму злих сил супроти радянського народу. Переповідали і про локальний землетрус, що стався за мить до аварії, але тоді б казали, що ударне будівництво Чорнобильської атомної під прапором влади було зроблено недбало. А це вже для неї неприйнятно. То загомоніли про збіг обставин, що призвів до катастрофи, але врешті поцілили в узвичаєний «людський фактор».

Але не варто нехтувати тим самим «людським фактором» у дещо іншому вимірі. Бо дуже скоро, через п'ять років, народ вказав на двері не кому-небудь, а самій державі, величній і непохитній. Із вірою у незалежність від минулого, що дарма тяжіє над сучасним і надто паралізує майбутнє. Але влада домоглася і свого, бо прозомбований онуками Октября, горкомами та обкомами народ проґавив те, як ідеологія та політика Партії перегнила, мов тук у вигрібній ямі, у політику «відкатів» на ділі та обіцянок в ефірі.

Мур замовчування правди про Чорнобиль виявився майже непохитним. Майже. Українські телевізійники разом із колегами із друкованих

ЗМІ штовхали той мур своєю кропіткою роботою. Кожен день, починаючи із 2 травня 86-го, і безпосередньо у «зоні». Здається, що телевізійникам було легше, бо через відеоряд образ німої невідомої реальності на екранах ставав очевидним. Телевізійники були і значно ближче до місця подій, бо вели репортажі саме із епіцентру місця вибуху, напряду спілкувались із ліквідаторами та, зазвичай, були першими у царині інформації.

У 1986 забруднено більше 200 000 квадратних кілометрів Землі. А це 240 таких міст як Київ, або десять Ізраїлів, або сто Монако. Навкруги атомної на відстані по колу в 30 кілометрів за наказом відселені всі мешканці. Але люд прикипів до рідної землі, то декілька родин попри заборону лишилось. Бо не бридливі люди до своєї оселі. Ліквідаторами аварії визнано 600 000 душ. За перші три місяці із квітня 86-го загинула 31 людина від прямої дії радіації. Променева хвороба, за офіційними даними, вразила 143 особи, хоч люди переповідають інше — про сотні. Жертвами радіаційного ураження стали до 100 000 тисяч людей. Онкологія щитовидної залози в Україні сьогодні діагностується у 1000 разів частіше, аніж до року 1986-го. До 9 травня 1986-го загальні викиди радіації у повітря становили близько 12 гексабеккерелів, тобто — 12 біліонів Беккерелів, або 90 Хіросім. 49 тисяч мешканців міста Прип'яті прийняли ту навалу на себе першими. А за 86 кілометрів — півтора мільйона киян.

Рік 1986-ий.

АКВАРІУМ

У 86-му кімната телевізійних операторів Українського телебачення знаходилась на третьому поверсі будівлі за номером 26, що на Хрещатику. Там, у кімнаті, кілька стільців та старих крісел, диван невизначеного кольору і віку, стіл головного оператора. Вікна кімнати вдивляються в цегляну стіну навпроти і зазирають у вікна схожої типової будівлі повоєнної пори: там хазяйнує Міністерство сільського господарства України. Ту архітектуру, помпезну, де за товстими стінами із обпеченої цегли, часто облицьованими плиткою, ховались приміщення з високими стелями, де скло вікон у зашморгу грубих дерев'яних рам, де усілякі хитросплетені наліпки уздовж фасаду рясніють, мов солоденькі квіточки-пелюсточки на поверхні київського торта (те все, за задумом, мало б прикрашати будівлю), — у народі називали «сталінською». На стінах кімнати кілька фотографій, дощечка із розкладом роботи операторів на тиждень, доволі умовним, службові та приватні повідомлення. Сама будівля бундючна, як на середину ХХ століття поважна і солідна, із усілякими архітектурними викрутасами. Оздоба на стінах у вигляді усіляких кручених колон уздовж вікон та візерунками на облицьовальних плитках

віддзеркалювались у витрішкуватому склі нечисленних автомашин біля центрального входу на Українське телебачення, відтворюючи будову подібно до середньовічного замку або ілюстрації казкової фортеці з дитячої книжки. А небо — усякої пори — видавалося волошковим. Споруджували ту будівлю німецькі військовополонені. Старші працівники телебачення, що пам'ятали те, розповідали: попервах мовлення велося у ще недобудованих приміщеннях. Бачили отих полонених, які заглядали на дівчат із вікон верхніх поверхів, а інколи звідти вилітала цеглина або напівпорожнє відро із рештками цементного розчину або вапна. То ступали на східці до входу у будівлю, поглядаючи нагору та поспіхом. Потім ті полонені зникли, гортанний німецький говір стих.

У 86-му третій поверх будівлі являв собою довжелезний коридор на кшталт галереї із вікнами під стелю, з його протилежного боку знаходились телевізійні студії та службові приміщення. Крізь ті вікна заглядало сонечко, і його промені навскіс освітлювали темно-червону підлогу, наводячи на неї золотаві квадратні плями-обриси, здаля схожі на сторінки розкритої книги. Без того сонячного світла долівка мала брудний буряковий колір, бліде світло похмурого дня вимальовувало на її тілі безбарвні невідрадно-білясті плями, більше схожі на могильні плити занедбаного кладовища. В кінці коридору — кімната операторів. Єдине, що

надавало кімнаті більш-менш комфортного та неофіційного вигляду, був акваріум, великий, літрів на двісті п'ятдесят.

Задля того, щоб не заподіяти акваріумним рибкам шкоди, правило, за яким той, хто стає до роботи першим, той їх і годує, змінили. За згодою дрібку сухого корму кидали кілька колег Валерія Гомона. За звичкою Валерій глянув на дошку оголошень, хоч знав наперед, що якихось новин або інформації щодо телефонних дзвінків для нього там бути не може. Знайшов своє прізвище у розкладі роботи операторів. Сьогодні його перший робочий день після відпустки. Вранішня днина 10 травня 86-го року; в операторській кімнаті, окрім нього, ще нікого немає. Сьогодні за розкладом роботи йому їхати у Чорнобиль. Сюжет для телевізійних новин хвилини зо дві, а працювати для того треба увесь день. Так сталося, що першими із операторського відділу Українського телебачення на зйомки до зони ЧАЕС виїхали Валентин Юрченко та Юрій Жуков. То сталося ще тиждень тому, другого числа. Тоді, у переддень, телефонували і Валерію, але він не в змозі був стати до роботи. Ніякого саботажу! Просто не зміг. Про те, що його колеги вже були у зоні, яку дуже скоро назвуть зоною відчуження, Валерій, ясна річ, знав. Знав і те, що відзнятий другого травня матеріал не було надано до ефіру. Його колеги-оператори жартували, що хлопці поїхали до атомної станції тільки-но подивитись, що там коїться насправді. Подивитись

на те у чорно-білому зображенні на екрані відеошукача професійної відеокамери. Правда, назвати своїх старших за віком товаришив хлопцями можна було хіба що поза очі, але на то не зважали і «хлопці» не ображалися. Реальна біда насунула на півтора мільйонне місто, а конкретної інформації про те, що сталося, як і пояснень, наскільки та ситуація загрозлива насправді, нема.

До «зони» потрапили достатньо легко, всі зайняті, до заїжджих телевізійників нікому й діла немає. Попервах поїхали у селище Поліське, а тут — ось він, випадок, ось вона, телевізійна удача! — зустріли головного посадовця партійної організації станції. Разом із журналістом редакції новин розпитали якомога більше про радіаційну ситуацію на атомній станції та про те, що діється тут, у «зоні». Парторг підсів до телевізійного авто і охоче розповідав. Рушили. За деякий час опинилися у піонерському таборі «Сказочный», який вже було переобладнано із дитячого закладу у місце дислокації ліквідаторів аварії. Валерій зауважив про себе, що перепочити тут після роботи вряд чи вдасться: ліжка та стільці у кімнатах лишилися старі, маленькі за розміром, розраховані на малюків.

Попервах Валерію було доволі сутужно. На противагу оптимістично налаштованому парторгові, він не був певен, що ліквідатори будуть відверті у присутності начальства станції і говіркі перед об'єктивом камери та мікрофоном журналіста. Професійний досвід

підказував, що у таких випадках люди зати-наються, часто ніяковіють, почуваються доволі непривітно, а відповіді журналістові часто-густо одноманітні та нецікаві. Те, чи вдасться відзняти матеріал для сюжету якісно, багато в чому залежало від настрою людей.

Та сталося із точністю до навпаки. Майже всі, із ким спілкувалася телевізійна команда, хотіли потрапити «в кадр» і сказати хоч кілька слів на камеру зі сподіванням на те, що рідні та близькі побачать та впізнають їх на екрані. Розповідали, зазвичай, що панічних настроїв тут, у «зоні», немає, що вони здорові і загалом усе гаразд.

Саме ця телевізійна група привезла в редакцію телевізійних новин найперший репортаж із зони ліквідації аварії на ЧАЕС, який було показано на Українському телебаченні.

Первинного матеріалу, з якого наповнювали телевізійний ефір новин кілька днів поспіль, було відзнято багато. Окрім відеоряду із «картинками» «зони», на плівці від 10-го травня 86-го залишились численні інтерв'ю, є там і розмова з директором атомної станції Брюхановим.

Робота телевізійного оператора особлива тим, що, оператори, за їхніми ж словами, багато більше бачать, аніж чують. Валерій якимось не дуже прискіпливо вслухався в те, що кажуть навкруги і в камеру. Він слідкував тільки за загальним рівнем запису звуку, головне — компонувати кадр, знаходити найвиразніші варіанти візуального відображення дійсності. Тому

із часом згадати про слова під час зйомки якось важкувато. Лишилися загальні враження від того першого виїзду в «зону» та почутого там та ще метри відеоплівки, що, є надія, збереглися в архіві Держтелерадіо України. На загал, всі казали про те, щоб люди не турбувалися, що тут, у «зоні», всі працюють, так би мовити, ліквідують. Суцільний оптимізм... На тлі трагедії.

Ввечері Валерій повернувся у Київ. По закінченні зйомок вертатися назад в операторську було не обов'язково. Відеотехніку доправить на базу відеоінженер, водій поставить телевізійний РАФ у гараж транспортного цеху на лівому березі Дніпра сам, а журналіст почне працювати із відзнятими касетами тільки завтра вранці, перевтілюючи відзняте у повноцінний репортаж. Валерію хотілося трохи побути в кімнаті операторів, відчутти пануючий там спокій, зустрітись із колегами.

В кімнаті нікого. Час пізній. Колега-оператор, що чекав на нічний запис телевізійної програми, у коридорі потай прикривав долонею цигарку і здаля привітно помахав йому рукою. Всі інші — в студіях апаратно-студійних блоків: хто на «прямому» ефірі, хто на записах програм. Подивився на повільний рух риб в акваріумі. В їх підводних світах безмежжя спокою та безкраїсть дрімоти. Пригадалося — читав у дитинстві — акваріумні рибки пам'ятають себе у часі лише на десять секунд. Подумав, схоже, зібрано непоганий відеоматеріал. Про отриману дозу радіації під час роботи не думав,

ніколи було: навкруги люди, обличчя, багато різної техніки, очі, слова, дія, рух, всі працюють, і він, Валерій, працює теж...

З того дня розпочалося те, що оператори із часом самі ж назвуть справжнім ділом за незвичних обставин у неznаній ситуації. Наступного дня — 11 травня 86-го року — в зону ЧАЕС із телевізійною групою виїхав телеоператор Юрій Коляда. Виїзд було здійснено із молодіжною редакцією УТ. А далі, як мовиться, «полетіло». Віднині і до початку зими телевізійні групи виїжджали у «зону» кожного дня.

Наступного разу Валерій Гомон потрапив у «зону» через кілька днів. Редакційне завдання — відзняти репортаж про дії військовиків. Так разом із телевізійною групою він знову завітав на місце реальної боротьби із «мирним» атомом. Тоді в «кадрі» було зафіксовано дії війська протирадіаційної та хімічної оборони. Після того репортажу багато друзів і приятелів Валерія казали, що, напевно, вже ніхто і ніколи не повернеться назад до своїх домівок. Обставини тих зйомок і побачене в «зоні» насправді були жахливі, ледь не шокуючі. У гумових плащах протихімічного захисту вояки змивали штукатурку і тиньк зі стін будинків. Під потужним струмом спеціального розчину, що роз'їдав все аж до цеглин, то все стікало зі стін додолю. Потім ґрунт зі змитими останками тієї мазки перекопували військові та закопували у землю. Вважалося, що у такий спосіб радіаційні речовини поглинаються землею. Ясна річ, не

те що знімати, а й бачити щось подібне Валерію не випадало ніколи. Зрозумів одразу, що тут, у «зоні», незвичної роботи у звичному розумінні не буває. І бути вже не може. «Зона» все тілесне «звичне» мутує, воно проглядається іншим. Безтілесне вбиває або загартовує, а тому навіть най-най-ексцентричніша справа вважається тут звичайною. Навіть поховання землі: доправляти землю, як до могили, у землю.

Наступні вояжі у «зону» проходили разом із журналістами редакції новин. Пам'ять зберегла чимало із побаченого. Але свій, особистий, властивий саме йому, Валерію, образ Чорнобиля сформується у нього пізніше, опісля спекотного літа 86-го. У місті Прип'ять є стадіон. За деякий час — років за п'ять-сім — його поле накілчилося чималими березами, рівними із навколишніми будинками. У час подорожувань «зоною» Валерій бачив будівлі зруйновані, і покинуті напризволяще, і пограбовані. Але стадіон, за короткий термін зарослий височеними деревами, вразив його найбільше. Навіть більше, аніж саме мертве місто біля руїн четвертого блоку атомної станції. Пройшли роки, а той березовий ліс, що поглинає місто, у Валерія перед очима.

В «зоні» працювати треба було якомога швидше. На кожній зйомці завжди попереджали, скільки саме часу можна бути на визначеній місцині. Так дозиметристи оберігали телевізійників. Так у телевізійників з'являлося відчуття захищеності. Під час роботи в «зоні»

у Валерія, як і в інших операторів телебачення, виникав неповторний емоційно-творчий ажіотаж. Неповторний тому, що ні раніше, ані потім нічого подібного до запальної роботи влітку 86-го пережити не довелося. Все, що стосувалося роботи в «зоні», викликало неабиякі почуття.

Валерій жив у центрі Києва, і влітку чорнобильського року його друзі та колеги — телевізійні оператори і журналісти — по закінченні зйомок із Чорнобильської зони нерідко вчашали до його оселі. Одразу по аварії на атомній станції Валерій відправив своїх діточок подалі від Києва, то навідували його по приїзду із «зони», незважаючи на годину. Часто вночі. Зазвичай телефонували і казали тільки одне: «Ми біля будинку». Тож продовження впливу «чорнобильської Помпеї» відбувалося вже вдома. Розповідали, хто і де був, що бачив і відчував. Частенько отак сиділи майже до ранку, а зранку — знов до роботи, часто — знов у «зону». Приїжджаючи туди, у Валерія вкотре відроджувалося відчуття справжньої необхідності його роботи і розуміння сенсу того ризику, на який наражалися всі, хто перебував там, у «зоні». Там, у «зоні-86», приховалось нове незнане вороже оточення, і поводитися треба було наче вивчаючи невідому граматику чужинської мови на рідних теренах, бо винятків у тій абетці не менше, аніж правил. Там, у затісних тенетах канонів поведінки за умов жорсткого іонізуючого випромінювання,

люди часто заходили за межу припису особистого інстинкту самозбереження. Валерій і його друзі-телевізійники поривалися якомога більше відзняти телевізійного матеріалу, бо відчували, що саме там і саме зараз відбувається справжнє дійство високого рівня. Було нестерпне бажання бути причетним до того справжнього. У житті нечасто відбуваються події такого рівня, як навесні і влітку 86-го. Хоч події із тривким знаком мінус, трагічні, але водночас величні і справжні, дотик до яких цінується високо. Трагедія і лихо планетарного рівня змушували лізти у самісіньке радіаційне пекло, щоб повідати глядачеві відчуття дії та буття справжнього. Тож у «зоні» бували часто.

Калейдоскоп подій, місцини, драми людей, задіяних у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, стали звичною реальністю року 86-го для України. Фарби тогорічного Чорнобиля — то сіро-зелені одежини військових та білі комбінезони дозиметристів та інженерів атомної станції, чорні та сині роби ліквідаторів і льотчиків гелікоптерів. Вони утворили загальне обарвлення біди. Цілісна картина рягтіла окремими яскравими фрагментами, мов колоритними камінчиками у мозаїці буття. Запам'яталися страшнюча спека, за якої майже неможливо було працювати, порослі бур'яном сільські кладовища, лялька у вікні покинутої оселі, бездоглядні хати, яблуні із похиленими аж до землі гілками від зрілих плодів. Колодязь

на подвір'ї чийогось дому, з нього вже не напи- тись, ніколи. Гніздо над стріхою, а лелеки нема. Здичавілі коні у полі понад лісом, вожак відво- дить табун подалі від людей. В очах їхніх — ні, не покора доли або біль від наруги над ними — а ненависть до людини. Лють. Коні слугували людям, а ті їх покинули. Назавжди. Коні не ви- нні. А люди? Вожак гонить табун у ліс. Подалі. Подалі від людей...

На загал, якогось специфічного захисту від опромінювання влітку 86-го в операторів, жур- налістів, відеоінженерів, як і в багатьох інших у «зоні», не було. Зазвичай, користувалися хіба що легкою білою марлевою маскою-респірато- ром, яка прикривала ніс і рот. Маска просяк- нута якоюсь хімічною сполукою, та засохла рідина доволі успішно захищала від радіацій- ного пилу, проте ненадовго. Бажання одягати маски попервах не було. Бо заважала дихати. Навіть міліція, що охороняла кордони «зони» по її периметру, була здебільшого без них. Мі- ліція — то слово суворе, казенне, а на ділі — то майже всі молоді хлопці віком від 20 років!

Калейдоскоп вражень — то мозаїка із зруй- нованих катастрофою людських життів: ди- тячий садочок без діточок, назавжди застигле без руху колесо огляду міського парку, вулиці із покинутими домівками, пусті зіниці вікон у полишених оселях, книжка із розтріпани- ми сторінками на підлозі житла, яке поли- шили. В темних вікнах — відблиск червоного сонця, що заходить за виднокрай, а кімнати

вже ніколи не обігріють своїх мешканців за-тишком і теплом родинної оселі. Тут, у «зоні», покинуте місто. В полишених квартирах побутова техніка, меблі, розкидані фото, дитячі малюнки. Єдине, що не лишилось мешкати там, то пам'ять. Люди, яких за лічені десятки хвилин евакуювали із міста, захопили із собою тільки найважливіше — це спогад про своє життя і своїх рідних.

У 86-му приховували те, що на роботах в «зоні» задіяні військові. Цілковито замовчувати таке було неможливо. Місця, де отаборилася якась військова частина, називали «хазяйствами». Наче радгосп. Цікаво було споглядати дороговкази до їх розташувань. Зазвичай, написано було: «Хазяйство» генерала або полковника — і далі прізвище того військовика. Українське телебачення підготувало кілька сюжетів про вертолітників і надало якийсь з них до ефіру, але «згори» порадили — не треба про військових. Взагалі. Правда, якщо її замовчувати, все одно правда. Військові реально надавали найбільш дієву допомогу в ліквідації наслідків аварії на атомній станції. Незважаючи на смертельний ризик.

Києвом дуже швидко розповсюдились чутки, як саме набирають чоловіків у військо, що задіяне у Чорнобилі, швидко стало зрозуміло, що ті чутки — чиста правда. Рановранці до домівок, де споглядали останні сни потенційні вояки, — а в Країні Рад їхні адреси ретельно і заздалегідь були занотовані у

засіках військкоматів — під'їжджає кілька таксі. В кожному авто офіцер. Неподалік міліцейський патруль. Вранішня пора, тук-тук до оселі: відкривайте, міліція! В руки заспаній людині — повістка, треба розписатися, що її отримав, у ній — що того терміново забирають до війська на кільканадцять тижнів, у разі незгоди — на повістці надруковано нагадування, що кожен чоловік у СРСР підлягає військовому призову у разі потреби. А наразі саме такий час. Хоч четверта або п'ята ранку на годиннику. За відмову — кримінальна відповідальність. Про це теж зазначено у повістці. На збори кілька хвилин. Нічого із собою брати на треба. Хіба що військовий квиток і паспорт — то обов'язково, та водійське посвідчення, якщо є... І — тук-тук в інші двері, де спить сусід. Він теж у списках від військкомату. У такий спосіб формували батальйони, а «нагору» йшли бадьорі доповідні, що призов проходить вдало, навіть швидше, мало не втричі, ніж за законами військового часу.

Оті військовики із перших днів після аварії ретельно робили свою справу за надважких умов. Мілітарна сила супроти, як за радянським визначенням, донедавна «мирного» атому. «Наукою» та в штабі з ліквідації наслідків аварії на атомній станції було визначено, що треба щось робити із рештками реактора, що вибухнув. Бо не можна ж нічого не робити, коли така біда! То закидали понівечене тіло четвертого енергоблоку, що випромінювало у

довкілля кілька тисяч рентген за годину, сумішшю із піску, свинцю та якихось невідомих пересічним людям мінералів. Тією мішаницею заповнювали парашутні куполи і скидали їх на задимлене мерехтіння атомної почвари, в яке перевертілилася донедавна могутня споруда. Гвинтокрил зависав на висоті метр–півтора над землею, бо у такий спосіб він у змозі швидше здійснитися вгору і прямувати далі до реактора, в його черево за стропи втягали кількасоткілограмовий «пакунок» парашутного шовку із антирадіаційною сумішшю, який на руках підносили до відкритого люку повітряної машини ще кілька десятків годин тому вільні від армії цивільні чоловіки. Гвинтокрил здіймав хмари із піску і пилу, бо антирадіаційна суміш була зсипана горою прямо там, на летовищі. Люди працювали у хуртовині із хімічних реактивів, піску, посеред цурпалків свинцю, а на додачу — у невідомому для них рівні радіаційного опромінювання. Тільки ближче до серпня 86-го року була побудована чітка і прозора схема: хто отримав 25 рентген за час перебування в «зоні», від тих робіт звільняється. Двадцять п'ять рентген. А то хіба що менше за кількадесят секунд на покрівлі третього енергоблоку, який захаращено уламками та рештками радіаційного палива з руйнації атомного реактора. Або попрацювати невизначений, у кілька днів, час на летовищі гелікоптерів.

Працювало в «зоні» і багато цивільних. Ті трохи старші за віком від військових. За фахом

переважно шахтарі. Вони рили котлован під зруйнований реактор. Працювали здебільшого без захисних масок-респіраторів, під землею, за кілька десятків метрів від епіцентру вибуху, оголені по пояс. Бо жарінь і задушлива тиснява у проритій кітліні. На особистий захист не зважали. Працювали якомога швидше.

Часто-густо, готуючи до ефіру українські телевізійні новини, автори сюжетів у коментарі не могли сказати про усе, що діялося у «зоні». Проте могли показати. Тож репортаж або інтерв'ю про те, що в «зоні» все налагоджується на добре і руйнації не такі вже й великі, базувалися «по кадру» на тлі зруйнованої атомної станції.

Така напружена робота ліквідаторів аварії на ЧАЕС давала відчуття, що все врешті зміниться і колись буде добре. Бо люди, що воювали з отим лихом, були мужні, вправні. Валерій бачив те на власні очі.

Практично всі відеоматеріали, відзняті українськими телеоператорами, доправлялись у Москву. У 86-му то зробити було неважко. По лініях електронного зв'язку операторська робота киян кожного дня подавалася на Центральне телебачення СРСР. Мало кому із операторів і журналістів вдалося хоч невеличку частку касет утаїти від нищення. Після прогону в Москву ті відеокасети знов йшли в «діло», тобто на унікальний запис відеоматеріалу намагнічували новий не менш унікальний запис із зони відчуження. І так далі по колу. У часи всебічного дефіциту в Країні Рад сам носій

відеозапису — касета — вважалася занадто цінною, щоб зберігати її надалі в архівах просто так, без діла.

Сьогодні, пізно ввечері 10 травня 86-го, Валерій ще трохи побув у кімнаті відділу операторів Українського телебачення. Оглянув приміщення — фото на стінах, рибок в акваріумі, привітно помахав рукою своєму колезі-оператору, що курил у коридорі. Нічого нового. Він ще не знав, що лідер Комуністичної партії і Радянського Союзу вперше повідомить про Чорнобильську катастрофу на загальнодержавному радянському телебаченні лише 14 травня 1986 року — за два з половиною тижні після катастрофи, — де скаже багато стриманих, зважених фраз і повідає про те, що ситуація в «зоні» під контролем, ліквідація йде як треба, держава робить все можливе для стабілізації становища, як і те, що підстав для паніки немає. Хоч лихо і велике. Текст того виступу буде опубліковано в газеті «Правда» числом від 15 травня 1986 року. Не знав, що репортаж, відзнятий сьогодні, побачить ефір 12-го, і то буде найперший, який надано до ефіру, репортаж із зони ЧАЕС. Як і те, що до кінця листопада 86-го на стіні операторської кімнати з'явиться ще одна фотографія. То буде фотопортрет Валентина Юрченка — оператора УТ, який виїхав на зйомки у зону відчуження із найпершою групою професійного телебачення. Портрет із чорною траурною смужкою в куті фотографічної рамки.